

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ ОРГАНАМИ ПРОКУРАТУРИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

ЖЕРЕБНОЙ Ігор Олександрович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 347.921.5

Стаття розкриває роль прокурора як одного з головних суб'єктів при захисті прав ребенка в гражданском процессе, его особый статус по делам о защите нарушенных прав, свобод и интересов детей, в сфере ненадлежащего воспитания детей, защиты их жизни, здоровья, чести и достоинства, неприкосновенности и безопасности. Освещается анализ судебной практики, которая говорит нам о том, что прокурор при обращении в суд с исками или заявлениями о защите прав и свобод детей, участия в рассмотрении судами дел в которых защищаются права и законные интересы детей, внесении апелляционного, кассационного представления на судебные решения или заявления об их пересмотре по вновь открывшимся обстоятельствам действует как лицо, которому законом предоставлено право защищать права, свободы и интересы других лиц.

Ключові слова: прокурор, дитина, рішення судів, захист прав, свобод та інтересів дитини.

Постановка проблеми

Сучасне становище дітей в Україні викликає обґрунтоване занепокоєння в суспільстві та потребує принципово нових підходів до захисту їхніх прав у суді. Якщо оцінювати державну політику України у сфері забезпечення прав та інтересів дітей, слід зазначити, що хоча цим питанням і приділяють увагу, але переважно це призводить до дублювання, непослідовного ставлення до одних і тих самих питань, що вказує на відсутність координації дій

державних органів у цьому важливому напрямі. У структурі Міністерства охорони здоров'я, Міністерства соціальної політики, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ створено управління, що опікуються забезпеченням інтересів дітей [1, с. 47]. Однак, на думку С. Ісакевича, за такої кількості управлінь у державі немає національного механізму «забезпечення реалізації та контролю за додержанням норм законодавства про права дитини» [2, с. 15].

Таким чином, механізм проведення державної політики в галузі захисту прав дітей залишається недосконалим, а проблема захисту прав неповнолітніх в Україні потребує розв'язання на рівні як міжнародних правових відносин, так і національного законодавства. На цей час майже всі розвинені країни світу вже створили державні інститути захисту прав та інтересів дитини, а Україна такого окремого інституту захисту прав дитини ще не має [3]. Законами обов'язок щодо захисту прав неповнолітніх покладений майже на всі державні установи, але на практиці захисту інтересів неповнолітніх не приділяють належної уваги.

Стан дослідження

Проблеми сутності, змісту захисту дітей органами прокуратури свого часу досліджували С. Коталейчук, С. Ісакевич, Ю. Буров, С. Волкова, С. Полич та ін. Однак, незважаючи на інтенсивність та широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам

цієї проблематики, багато питань у цій сфері залишаються дискусійними.

Мета статті

Метою цієї статті є спроба на основі правового аналізу цивільного і цивільно-процесуального законодавства та судової практики дослідити захист прав дітей органами прокуратури у цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу

Норми процесуального законодавства закріплюють компетенцію суду щодо вирішення справ у порядку цивільного судочинства за участю дітей, установлюють суб'єктний склад таких правовідносин, об'єкти захисту й ті інститути, які впливають на процедуру судового розгляду.

ЦПК України, зокрема ст. 45, передбачено декілька категорій державних органів, яким надано право звертатися до суду з заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб і брати участь у цих справах. Це можуть бути:

- 1) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- 2) прокурор;
- 3) органи державної влади;
- 4) органи місцевого самоврядування.

Серед зазначених органів, на нашу думку, центральне місце в захисті прав дітей займають органи прокуратури.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 45 ЦПК України прокурор здійснює в суді представництво інтересів громадян, зокрема дітей, у будь-якій стадії цивільного процесу.

Прокурор, який бере участь у розгляді справ у судах, додержуючись принципу незалежності суддів і підкорення їх лише законові, сприяє виконанню вимог закону про всебічний, повний і об'єктивний розгляд справ та постановленню судових рішень, що ґрунтуються на законі.

Незважаючи на те, що процесуальне становище прокурора у цивільному процесі є достатньо дослідженим у правовій літературі [4, с. 197; 5, с. 71; 6; 7, с. 35; 8, с. 27], воно не дістало одноставного визначення і є дискусійним.

Одні автори вважають, що у процесі прокурор, який подає до суду заяву про за-

хист прав, свобод та інтересів інших осіб або держави чи суспільних інтересів, займає становище позивача, тобто є стороною у справі [9, с. 51; 7, с. 124].

Інші автори, уточнюючи цю позицію, відмічають, що прокурор, який подає позов до суду, є позивачем тільки в процесуальному сенсі [10, с. 132–133; 11, 12; 4, с. 190–191; 6, с. 8; 13, с. 55–56].

Третя група вчених вважає, що становище прокурора у цивільному процесі є особливим [9, с. 130; 5, с. 71; 14, с. 96; 15, с. 130; 16, с. 37].

З останнім поглядом варто погодитись, оскільки, виходячи з аналізу норм чинного цивільного процесуального та інших норм законодавства України, можна дійти до висновку, що прокуророві належить дійсно особлива роль у цивільному процесі. По-перше, відповідно до ст. 361 Закону України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р., прокурор діє в суді від імені держави на захист інтересів громадянина або держави [17]. По-друге, прокурор має змогу вступити у цивільний процес з метою захисту інтересів громадянина тільки у певних, спеціально передбачених законом випадках – у разі неспроможності особи через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження. По-третє, прокурор має виняток з того обсягу прав та обов'язків, яким наділена особа, в інтересах якої він діє, – він не має права укласти мирову угоду (ч. 1 ст. 46 ЦПК України). По-четверте, прокурор здійснює в суді представництво інтересів громадян на будь-якій стадії цивільного процесу, і його відмова від поданої ним заяви не позбавляє особу, в інтересах якої подано таку заяву, вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первинному обсязі. Тобто прокурор, заявивши позов у справі, має змогу відмовитися від нього, припинивши тим самим участь у процесі за справою, що не припиняє розгляд та вирішення справи по суті. Самі ж сторони є обов'язковими учасниками всіх стадій цивільного процесу, і якщо особа, яка має цивільну процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана за-

ява, не підтримує заявлених вимог, суд залишає заяву без розгляду.

Отже, усі вищезазначені особливості участі прокурора у цивільному процесі підкреслюють його особливий статус у процесі.

На думку Т. О. Дунаса, сутність представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді полягає в діяльності представників прокуратури в суді, спрямованій на досягнення мети й виконання поставлених перед цим органом завдань щодо захисту порушених, оспорюваних, невизнаних прав, свобод чи інтересів громадян та/або держави [18, с. 7].

П. Шумський та М. І. Мичко одностайно розглядають представництво прокурора в суді як діяльність прокурора, що поєднується з його участю в судовому розгляді цивільних, господарських справ та справ про адміністративні правопорушення з метою захисту прав і законних інтересів окремої особи, громадян, держави, а також підготовкою та направленням до суду заяв та інших матеріалів, ужиттям інших заходів щодо поновлення порушеного права окремої людини, громадян, держави [19, с. 24; 20, с. 80].

Зі свого боку, А. В. Гусарова розглядає представництво прокурором інтересів громадянина або держави в суді як правовідносини, у яких прокурор, реалізуючи визначені Конституцією України й законом України повноваження, здійснює в суді в межах, визначених процесуальним законодавством, процесуальні дії з метою захисту інтересів громадянина або держави [21, с. 160]. З наведеного можна побачити, що представництво прокурором інтересів громадян, зокрема дітей або держави в суді розглядають крізь призму «концепцій дій» або «концепцій правовідносин» [21, с. 160], за допомогою яких прокурор реалізує захист прав неповнолітніх у цивільному судочинстві України.

Таким чином, прокурор має особливий статус у справах щодо захисту порушених прав, свобод та інтересів дітей, надто у сфері неналежного виховання дітей, захисту їхнього життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки.

Формами представництва прокурора у

справах щодо захисту прав дітей можуть бути:

- звернення до суду з позовами або заявами про захист прав і свобод дітей;
- участь у розгляді судами справ, у яких захищаються права та законні інтереси дітей;
- внесення апеляційного, касаційного подання на судові рішення або заяви про їх перегляд за нововиявленими обставинами у справах дітей.

Прокурор самостійно визначає підстави для представництва у судах, форму його здійснення і може здійснювати представництво в будь-якій стадії судочинства в порядку, передбаченому процесуальним законом.

Практика свідчить, що особливого значення й актуальності сьогодні набуває захист прав, свобод та інтересів дітей від насильства в сім'ї. С. Сененко наводить такі дані «Міжнародної амністії»: 70 % жінок, а з ними й дітей в Україні зазнають різноманітних форм насильства [22, с. 22].

Так, рішенням Куйбишевського району м. Донецька було задоволено позов прокурора Куйбишевського району м. Донецька в інтересах неповнолітнього Особи 1, 1993 року народження, до його батьків Особи 2 та Особи 3 про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів. Підставою до цього послугував той факт, що Особа 3 упродовж тривалого часу не виконувала обов'язки з виховання свого сина і свідомо ухилялася від їх виконання. Особа 1 протягом тривалого часу жебракує. У 2003 р. відповідачка продала за 1000 гривень свого неповнолітнього сина Особу 1 громадянину Особі 2, який упродовж 2002–2003 рр. неодноразово вступав у статеві зносини з неповнолітньою дитиною. Прокуратурою Куйбишевського району м. Донецька 18.09.2007 стосовно відповідачки Особи 3 порушено кримінальну справу за фактом продажу неповнолітньої особи з метою сексуальної експлуатації за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України. Відповідача Особу 2 – батька дитини – 07.06.2007 засуджено за ч. 3 ст. 153 КК України Ленінським районним судом м. Донецька до 11 років позбавлення волі [23].

Рішенням Артемівського міськрайсуду Донецької області від 8 травня 2008 р. задоволено позов прокурора Артемівського району Донецької області в інтересах неповнолітньої Особи 1, 1994 року народження, до Особи 2 про позбавлення батьківських прав. Підставою для цього слугував той факт, що відповідачка не працює, зловживає спиртними напоями, не надає дитині матеріальної допомоги та не цікавиться її долею. [24]. Отже, як доводить судова практика, органи прокуратури здійснюють ефективний захист порушених прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб, надто у сфері неналежного виховання дітей, захисту їхнього життя, здоров'я, честі й гідності.

Прокуратура не ставить собі за мету контролювати методи виховання дітей. Вона здійснює контроль лише в аспекті правомірності вибору засобів та форм виховання дітей. Так, бездоглядність дітей дає право прокуророві порушити питання про відібрання неповнолітніх дітей без позбавлення батьківських прав з поміщенням їх до шкіл-інтернатів та притягненням батьків до кримінальної відповідальності. Наприклад, вироком Білопільського районного суду Сумської області від 30.08.2007 за ст. 166 КК України було засуджено Особу 1, яка 14.10.2006 народила доньку Особу 2, а 20.10.2006 дівчинку було доставлено до Білопільської центральної районної лікарні з діагнозом «правобічна пневмонія, гематома правого плеча, дисплазія кулькових суглобів». Новонароджену з її матір'ю було направлено до Сумської обласної клінічної лікарні й лише 28.11.2006 дівчинку в задовільному стані було виписано. Однак Особа 1, зловживаючи спиртними напоями, за своєю дитиною не доглядала, і 03.05.2007 Особу 2 в тяжкому стані знову було доставлено до Білопільської центральної районної лікарні. А 23.05.2007 Особа 1 узагалі покинула свою дитину в лікарні, і де на цей час перебуває її донька, не знає [25].

Необхідно наголосити, що в разі позбавлення батьківських прав за позовом прокурора батьки не звільняються від обов'язку щодо утримання дитини.

Так, рішенням Дружківського районного суду Донецької області було задоволе-

но позов прокурора Артемівського району м. Луганська до Особи 1 про позбавлення батьківських прав щодо неповнолітнього сина Особи 2 та стягнення аліментів на його утримання в розмірі 1/6 частини від доходу Особи 1. Підставою для цього став той факт, що відповідач має неповнолітнього сина Особу 2, мати якого, Особа 3, померла у 2007 р. Відтоді Особа 1 не спілкується з дитиною, матеріальної допомоги не надає, долею хлопчика і його життям не цікавиться [26].

Рішенням Куйбишевського районного суду м. Донецька було задоволено позов прокурора Куйбишевського району в інтересах Особи 1, 1995 року народження, та Особи 2, 1991 року народження, до Особи 3 й Особи 4 про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів. Підставою для цього слугував той факт, що подружжя Особи 3 і 4 зареєстрували свій шлюб у 1990 р. За час шлюбу в них народився син Особа 2 та дочка Особа 1. У 2000 р. Особа 4 покинув родину та переїхав мешкати до своєї матері. Відповідачка Особа 3 ніде не працювала та вела аморальний спосіб життя, почавши вживати наркотики. Про своїх дітей не піклувалася. З моменту народження діти проживали зі своєю бабусею (матір'ю позивачки) Особою 5, яка піклувалася про них, виховувала та утримувала дітей. У зв'язку з тим, що Особі 5 важко утримувати дітей, оскільки відповідачі не виплачують матеріальної допомоги, прокурор просив стягнути кошти на утримання неповнолітніх дітей [27].

Таким чином, прокурор має право брати участь у розгляді справи як представник держави на стороні дітей, захищаючи їхні права на утримання, яке вони мають право отримувати від своїх батьків згідно зі ст. 180 СК України.

Статтею 45 ЦПК України передбачено, що прокурор має право звертатися до суду з заявами про захист прав, свобод та інтересів дітей тільки у випадках, установлених законом. Такі випадки передбачені нормами матеріального права, зокрема СК України. Прокурор має право звернутися до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним, якщо захисту потребують права та інтереси дитини (ст. 42 СК України), про позбавлен-

ня батьківських прав (ст. 165 СК України), про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення батьківських прав (ст. 170 СК України), про скасування усиновлення чи визнання усиновлення недійсним (ст. 240 СК України). Цей перелік на сьогодні є вичерпним.

Таким чином, прокурор має право звертатися до суду з заявами про захист прав, свобод та інтересів дітей тільки в обмеженій кількості випадків.

Якщо позов прокурора дитина з певних причин не підтримає, це не означає, що суд залишить справу без розгляду. Таке право, відповідно до ч. 3 ст. 46 ЦПК України, мають лише особи з повною цивільною процесуальною дієздатністю. Неповнолітні ж особи віком від 14 до 18 років мають неповну процесуальну дієздатність.

На наш погляд, дитина, в інтересах якої прокурор заявляє позов, є процесуально обмеженою, хоча в судовому процесі вирішуються питання про захист її прав та інтересів. Уважаємо, що неповнолітня дитина повинна мати право вибору: підтримувати позов прокурора чи ні, і залежно від цього суд повинен приймати рішення: розглядати справу по суті чи залишати її без розгляду. При цьому в разі, якщо неповнолітня дитина не підтримає такий позов прокурора, суд має належним чином пересвідчитись у тому, що ці дії неповнолітньої дитини не суперечать її інтересам.

Висновки

Отже, органи прокуратури під час захисту прав дітей у цивільному судочинстві мають особливий процесуальний статус, що відрізняється від статусу інших осіб, які беруть участь у справі. Обсяг повноважень кожного з цих органів у цивільному процесі є однаковим, але випадки їх участі у справах щодо захисту прав, свобод та інтересів дітей обмежені вказівкою норм матеріального права.

Література:

1. Коталейчук С. П. Правова захищеність неповнолітніх в Україні: міф чи реальність / С. П. Коталейчук // Наукові записки. – 2003. – Т. 21. – С. 47–51.

2. Ісакевич С. Наукові засоби захисту прав дитини в Україні / С. Ісакевич // Український часопис прав людини. – 1998. — № 3. – С. 14–19.

3. Буров Ю. О. Права дитини в Україні / Ю. О. Буров // Правовий статус особи / за ред. М. А. Головка. – К. : АПСВ, 1998. – С. 15–18.

4. Шакарян М. С. Субъекты советского гражданского процессуального права / - М. С. Шакарян. – М. : [б. и.], 1970. – 214 с.

5. Руденко Н. В. Представительство интересов гражданина или государства в суде как функция органов прокуратуры в Украине / Н. В. Руденко // Государство и право. – 2002. – № 1. – С. 69–75.

6. Эриашвили М. И. Участие прокурора в гражданском процессе : монография / - М. И. Эриашвили ; под ред. проф. - Н. М. Коршунова. – М. : Юнити-дана, Закон и право, 2002. – 55 с.

7. Аргунов В. Н. Участие прокурора в гражданском процессе / В. Н. Аргунов. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 136 с.

8. Дунас Т. О. Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження : [навч. та наук.-практ. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / Т. О. Дунас, М. В. Руденко ; за ред. д.ю.н., проф. - М. В. Руденко. – Х.: Харківюридичний, 2006. – 340 с.

9. Проблемы судебного права / Полянский Н. Н., Строгович М. С., Савицкий В. М., Мельников А. А. ; под ред. д.ю.н., проф. - В. М. Савицкого. – М. : Наука, 1983.

10. Гражданский процесс : учебник / под ред. М. К. Треушникова. – М. : Городец-издат, 2000. – 672 с.

11. Власов А. А. Гражданское процессуальное право : учебник / А. А. Власов. – М. : ТК Велби, 2004. – 432 с.

12. Поссе Е. А. Проблемы семейного права / Е. А. Поссе, Т. А. Фаддеева. – Л. : Изд-во Лен.ун-та, 1976. – 115 с.

13. Осокина Г. Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве (право на иск) / Г. Л. Осокина. – Томск : Изд-во Том.ун-та, 1990. – 160 с.

14. Гражданский процесс : учебник / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной,

-

АНОТАЦІЯ

Стаття розкриває роль прокурора як одного з головних суб'єктів при захисті прав дитини у цивільному процесі, його особливий статус у справах щодо захисту порушених прав, свобод та інтересів дітей, у сфері неналежного виховання дітей, захисту їхнього життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки. Висвітлюється аналіз судової практики, яка говорить нам про те, що прокурор при зверненні до суду з позовами або заявами про захист прав і свобод дітей, участі у розгляді судами справ у яких захищаються права та законні інтереси дітей, внесенні апеляційного, касаційного подання на судові рішення або заяви про їх перегляд за нововиявленими обставинами

SUMMARY

The article deals with the role of a prosecutor as one of the main subjects in defending child's rights in the civil process, his special status in cases, connected with defending violated rights, freedoms and interests of children in the sphere of unproper upbringing of children, defending their life, health, honour and dignity, immunity and security. The analyses of judicial practice, informing that a prosecutor during appealing to court with the suit or pleading concerning defending rights and freedoms of children participating in examining court cases concerning protection of children, making an appellate or cassational claim about court decisions or appeals according to new circumstances deals as a person, who is given the right by the law to defend rights, freedoms and interests of other persons is being highlighted in the article.

Д. М. Чечота. – М. : Фирма Гардарика, 1996. – 480 с.

15. Балюк М. І. Практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях та відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с. – (Судова практика).

16. Кострова Н. М. Судопроизводство по семейным делам : учеб. пособ. / Н. М. Кострова. – Махачкала : [б. и.], 1978. – 124 с.

17. Про прокуратуру України : Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.

18. Дунас Т. О. Участь прокурора у цивільному судочинстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. О. Дунас. – К., 2009. – 20 с.

19. Шумський П. Представництво прокурора в суді / П. Шумський // Право України. – 1998. – № 2. – С. 24–27.

20. Мычко Н. И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти / Н. И. Мычко. – Донецк : Донеччина, 1999. – 256 с.

21. Гусарова А. В. Правова природа вступу прокурора у справу / А. В. Гусарова // Господарсько-правове, цивільно-пра-

вове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України : зб. доп. та тез повідомл. учасників цивільно-правової секції всеукр. наук.-практ. конф., - (м. Донецьк, 27 листопада 2009 р.) / [ред. кол. С. Г. Кузьменко, Є. В. Петров]. – Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – С. 160–161.

22. Сененко С. Битые жены, бьющие мужья: психология супружеского насилия / С. Сененко // Зеркало недели. – 2006. – № 13.

23. Рішення від 20.05.2008 р., справа № 2-800 / Куйбишевський районний суд м. Донецька // Архів Куйбишевського районного суду м. Донецька.

24. Рішення від 08.05.2008 р., справа № 2-4159 / Артемівський міськрайсуд Донецької області // Архів Артемівського міськрайсуду Донецької області.

25. Вирок від 30.08.2007 р. – Справа № 1-172 / Білопільський районний суд Сумської обл. // Архів Білопільського районного суду Сумської обл.

26. Рішення від 24.09.2008 р., справа № 2-1690 / Дружківський районний суд Донецької обл. // Архів Дружківського районного суду Донецької обл.

27. Рішення від 05.09.2008 р., справа № 2-5477 / Куйбишевський районний суд м. Донецька // Архів Куйбишевського районного суду м. Донецька.